

**„Az istenhegyi székely leány” – A női személyiségfejlődés mélylélektana
mondákban és mesékben**

I. A DISSZERTÁCIÓ TÉMÁJA ÉS CÉLKITŰZÉSEI

Stern¹ „kitalált helynek” nevezi könyvét, „ahonnan nekivághat a hipotézisalkotásnak” „a csecsemők mélyen személyes világáról”. A mesék világa ugyanilyen kitalált - és egyben évezredek tapasztalatait egybesűrítve mélyen valóságos - hely számunkra, amely kiindulópontja hipotézisalkotásainknak a női személyiségfejlődésről.

A disszertáció indirekt úton, mesék és mondák elemzésével közelít a tudattalan természetéhez, a lelki dinamika törvényszerűségeit kutatva. *Népmesék és mondák világból vett női alakok személyiségfejlődésének analitikus pszichológiai elemzésén keresztül* vizsgálja a kollektív tudattalanban őrzött, s a kollektív, illetve személyes tudatban ideaként megjelenő archetipikus konstellációkra épülő szimbolikus képeket a női lélek és identitás fejlődéséről.

Az elemzések Jung és követőinek elméleteire, valamint az analitikus pszichológia terminológiájára épülnek. Úgy az elméletalkotásnál, mint az esetismertetéseknel jelentős mértékben támaszkodik a szerző klinikai pszichológiai és pszichoterápiás tapasztalataira.

Az istenhegyi székely leány *c. mondára épülő mesekölteményt használja fel a kutatás kiindulópontjául. A dolgozat gerincét képező mesét először kulturális-evolutív, azaz a generációváltás megközelítéséből elemzi. Ezt követi a hősnő, Ilona személyiségfejlődésének vizsgálata. A pszichés alapszűkhöz kapcsolódó elemzés először a vertikális és horizontális térben történő átváltozásokat emeli ki, majd Ilona istennő-archetipusokban megjelenő fejlődési állomásait.*

A szerző a világ népmesekincséből random módszerrel 255 női főszereplővel rendelkező mesét gyűjtött ki. Az értekezés Az istenhegyi székely leány c. meseköltemény cselekményének vonulatában tetten érhető fejlődési állomásokat a kigyűjtött mesékkal veti egybe.

Az elővizsgálatok eredményei alapján a szerző az anima archetípust a „centripetális”, az animus archetípust a „centrifugális” erő analógiájaként tárgyalja.

„Az istenhegyi székely leány” hősnője, Ilona személyiségfejlődésében kilenc szakasz követhető nyomon. Ezek a szakaszok a női személyiségfejlődés kora gyermekkortól fiatal felnőttkorig tartó időszakát ölelik fel.

Az elemzés alapjául szolgáló meséhez hozzárendelt 255 további népmese cselekményét elemezve szintén kilenc fejlődési szakasz bontakozik ki, amelyek megfeleltethetők az Ilonánál feltárt fejlődési állomásokkal.

¹ Stern, D.N. (é.n.) 1-2. o.

A fejlődési szakaszoknál feltárt komplexusok a rájuk jellemző mese alapján kapták nevüket: *Testvér* - (kisgyermekkor, kb. 4-7 éves kor), *Okos lány* - (kisiskolás kor, kb. 7-10 éves kor), *Jószívű lány* - (kora serdülőkor, kb. 10-13 éves kor), *Hőféherke* - (serdülőkor, kb. 13-16 éves kor), *Nap leánya* - (késő serdülőkor, kb. 16-19 éves kor), *Vadrózsza* - (korai ifjúkor, kb. 19-22 éves kor), *Világszépe* - (ifjúkor, kb. 22-25 éves kor), *Lóna-Szamár bőr* - (korai felnőttkor, kb. 25-27 éves kor), *Szendile* - (fiatal felnőttkor, kb. 27-35 éves kor) komplexus.

A felsorolásból is látható, hogy a fejlődési krízisekhez, illetve komplexusokhoz kapcsolódó archetipusok mentén sajátos rész-identitások rajzolódhatnak ki. Az egyes fejlődési szakaszok meghatározó vonását a mesékből kölcsönvett név is szimbolizálja. Ezen mesehős-nő-nevek az egyes fejlődési fázisok életfeladatait is magukban foglalják. (Az egyes életszakaszokhoz kapcsolódó életkoroknál a fejlett országok újabb fejlődéslélektani felosztásait vettük alapul.)

A személyiségfejlődés egyes állomásaihoz kapcsolódó krízisek és komplexusok az adott fejlődési szakasszal való megküzdésről szólnak és rendszerint a következő szakaszba lépés előtt jelentkeznek. A fentieket véve figyelembe, a vizsgált fejlődési szakaszokhoz kilenc komplexus kapcsolódik, amelyeket egy-egy jellemző mese, illetve monda elemzésével világítunk meg.

A dolgozat vizsgálja, hogy az egyes fejlődési szakaszokban hogyan jelenik meg a négy jungi személyiségfunkció. Foglalkozunk továbbá a progresszív szociális fejlődés ciklikus jellegével is, valamint az interperszonális és intrapszichés fejlődési szakaszokkal és azok kapcsolódási pontjaival.

Az értekezés a viselkedést evolúciós szemlélettel közelíti meg. A női személyiségfejlődés tipikusnak mutató konstellációit elemzi, kiemelve a jungi anima és animus archetipusok egyes fejlődési szakaszokban megjelenő sajátosságait.

2. KUTATÁSI KONCEPCIÓ

Disszertációnk egyik fő célkitűzése, hidat építeni a kettős irányú – empirikus és kísérleti, megközelítésű – pszichológiai kutatások közé. Ezt nem csak a dolgozat struktúrája tükrözi, hanem koncepciója is: a meseelemzéseket a fejlődés-lélektani és etológiai kutatások eredményeivel hozza kapcsolatba. Ehhez közel állt maga Jung is, amit a dolgozat egyes fejezetei explorálnak. Empirikus alapokon nyugvó természettudományos kutatásainak eredményeit és intuícióit a kísérleti lélektannal azonban mégis inkább tanítványai és követői kapcsolták össze.

Azt, hogy ezen két, jórészt divergáló terület közötti kapcsolatteremtés nem tartozik a könnyű feladatok közé, bizonyítják Hans Dieckmann-nak, jungi mesekutatónak és pszichoterapeutának, a svájci Jung-intézet volt igazgatójának a következő megállapításai: „*A mesék és álmok, mint az ember segítői*” c. könyvének (1968) az elején írja, hogy „*könyvem elsősorban nem a racionális tudomány szigorú és rendszerező – távolságot tartó és kritikai beállítottságú – látásmódjával íródott, forrása a mese csodálatos, sokszínű és sokféle fantáziájú világa, amit az emberiség kollektív tudattalanja az évezredek folyamán újból és újból felszínre hoz. [...] A lelki betegek kezelésében a mesék végtelenül sokat jelentettek és nem ritkán egy mesének és üzenetének mélyebb felismerése a kezelés magjává vált.*” (Dieckmann, 1968, 4. o.)

Könyvében kiemeli, hogy a mese egyszerre két világban: a tudatosban és a tudattalanban játszódik, ezért alkalmas bizonyos fejlődésben elakadt érési folyamatok előmozdítására.

A dolgozat célja, hogy az elemzések során megőrizzük a mesék „csodálatos, sokszínű és sokféle fantáziájú” világát, tehát egységüket, amelyben a titkuk rejlik, ugyanakkor – amiben Dieckmann már nem követjük – feladatunknak tekintjük, hogy az analízis és kísérlet nagytövege alatt is megvizsgáljuk őket.

3. A KUTATÁS MÓDSZERE – ELŐZMÉNYEK

Az elővizsgálatok során „*Az istenhegyi széky leány*” c. mondára épülő harminc oldalas elbeszélésből a női psziché fejlődésének sajátos „nyomvonala” rajzolódott ki. (A mese rövidített változata a 11. pontban olvasható.) A mesében felszínre került fejlődési szakaszok tanulmányozásához a „*777 magyar népmese*” c. gyűjteményből válogatva mintegy 650 további magyar mese elemzését hívtuk segítségül.

A vizsgálatok eredményeképpen azt találtuk, hogy azon mesék, illetve mondák, amelyekben szintén nő a fő- vagy meghatározó szereplő, kapcsolhatók a mese hősnőjénél, Ilonánál felszínre került nyolc fejlődési szakaszhoz. A kilencedik szakasz a párválasztás időszaka, amely a mesében érintőlegesen szerepel, ezért mi is csak röviden foglalkozunk vele.

A disszertáció egyik kutatási célja, hogy az általunk posztulált fejlődési szakaszokat, a hozzájuk kapcsolódó krízisekkel és komplexusokkal együtt a 650 mesén kívül még nagyobb mintán igazoljuk.

Ennek érdekében – az előtanulmányok eredményeinek alátámasztására – a magyar mese- és mondakincséből, valamint a világ meseirodalmából 2554 mesét választottunk ki random módszerrel. Ezekből válogattuk ki a női főszereplővel rendelkezőket. Így 255 mesét kaptunk. A kigyűjtött mesék cselekményük és szerkezetük alapján szintén kilenc kategóriát alkottak, amelyek megfeleltethetők voltak az Ilonánál felszínre került személyiségfejlődési állomásokkal.

A 255 kigyűjtött mese csoportosítása után állítottuk fel azon hipotézisünket, amely szerint a kilenc mesekategória és Ilona személyiségfejlődésének fázisai egybeesnek. Ezt a hipotézist az elővizsgálatokban feldolgozott „*777 magyar népmese*” női főszereplőkkel rendelkező meséi már alátámasztották.

A fenti hipotézis bizonyítására a dolgozat „*Az istenhegyi széky leány*” analitikus pszichológiai elemzésével párhuzamosan vizsgálja a kilenc fejlődési szakaszhoz illeszkedő mesekategóriákat, kiemelve közülük egy-egy meghatározó mesét. A fejlődési szakaszok a női személyiség kora gyermekkortól fiatal felnőttkorig tartó identitásváltozásaira vonatkoznak. A világ legkülönbözőbb népeinek meséiből a cselekményük alapján szerveződő, egy-egy fejlődési szakaszt szimbolizáló, s ezek mentén kategóriákba sorolható mesék alátámasztják a hipotetikusan felállított fejlődési fázisok létezését. Az egyes kategóriák meséi azt az üzenetet közvetítik, hogy a felnőtt identitás kialakulásáig ún. „rész-identitások” aktualizálódásával találkozhatunk, amelyek krízisekkel és a nyomukban fellépő komplexusok megjelenésével járnak, szükségszerűen megnehezítve ezzel a felnőtt identitás elérését. A megküzdést, azaz a külvilághoz való alkalmazkodást megnehezítő

identitás-krízisek értelme lényegében az egyes rész-identitások archetipusos aktualizálódásának elősegítése. Ezen tudattalan tartalmak aktiválódásával és egy részüknek a tudatba épülésével fejlődhet személyiségünk.

Mivel a komplexust az autonómia jellemzi, az egyes életszakaszokat befolyásoló hatása legtöbbször csak utólagos felismerés révén lehetséges. A megelőzést elősegíthetné az egyes fejlődési fázisok humán-specifikus sajátosságainak még mélyebb ismerete és a hozzájuk kapcsolódó komplexust-hordozó archetipusos lehetőségek feltárása. *Ezért a dolgozat központi célja a személyiségfejlődés folyamatán belül a kora gyermekkortól a fiatal felnőttkorba való átmenet, azon belül is kiemelten a személyiségfejlődés legkritikusabb időszakának, a serdülő- és ifjúkornak a vizsgálata.* Ismereteink alapján az átmeneti kor fiziológiai változásait kísérv pszichológiai átalakulásokat viszonylag kevesen vizsgálták. (Buss, D. M. 1995, in: Lélek és evolúció, 2001. 412. o.)

4. A MESELEMLÉZÉSEK SZÁMSZERŰ EREDMÉNYEI

A 255 női főszereplőt tartalmazó mese kategóriák szerinti számszerű megoszlását az 1. táblázat mutatja be. Mivel egy-egy mese több kategóriába is besorolható, az egyes kategóriákba tartozó mesék összege több, mint az összes mese száma.

A magas elemszám lehetőséget kínál egyéb statisztikai elemzésre is, amelynek feldolgozása meghaladná jelen disszertáció kereteit.

1. táblázat A mesekategóriák százalékos megoszlása

Kategóriák megnevezése	Magyar mesék	Külföldi mesék	Összesen
I. Testvérek	14 8,59%	9 9,78%	23 9,02%
II. Okos lány	18 11,04%	14 15,22%	32 12,55%
III. Jószívű lány	18 11,04%	6 6,52%	24 9,41%
IV. Mostohák	34 20,86%	14 15,22%	48 18,82%
V. Próbatételek	28 17,18%	14 15,22%	42 16,47%
VI. Sárkányok	30 18,40%	7 7,61%	37 14,51%
VII. Boszorkányok	32 19,63%	17 18,48%	49 19,22%
VIII. Átváltozások	29 17,79%	23 25,00%	52 20,39%
IX. Párkapcsolat	10 6,13%	10 10,87%	20 7,84%
X. Egyéb, nem kategorizálható	25 15,34%	8 8,70%	33 12,94%
Összesen	163 100,00%	92 100,00%	255 100,00%

A legelső, X. sorban helyezkednek el azok a mesék, amelyek nem illeszkedtek a hipotetikusan felállított kilenc kategóriába. Láthatjuk, hogy ez a 255 mesének csak mintegy 13 %-a. *Tehát a kigyűjtött mesék 87 %-a illeszkedett a kilenc kategóriába, ami alátámasztja, illetve bizonyítja ezen hipotetikusan felállított kategóriák és a hozzájuk kapcsolódó fejlődési szakaszok meglétét.* Tehát az elemzett mesék

cselekményük alapján 9 csoportot alkotva, egy-egy fejlődési szakaszt is szimbolizálnak, amint az a 2. táblázatban is látható.

2. táblázat Fejlődési szakaszok kapcsolata a mesekategóriákkal

Mesekategóriák	Fejlődési szakaszok
Testvérek	kisgyermek-kor (kb. 4-7 éves kor)
Okos lány	kisiskolás-kor (kb. 7-10 éves kor)
Jószívű lány	korai serdülőkor (kb. 11-13 éves kor)
Mostohák	serdülőkor (kb. 13-16 éves kor)
Próbatétel	késő serdülőkor (kb. 16-19 éves kor)
Sárkányok	korai ifjúkor (kb. 19-22 éves kor)
Boszorkányok	ifjúkor (kb. 22-25 éves kor)
Átváltozások	korai felnőttkor (kb. 25-27 éves kor)
Párkapcsolat	fiatal felnőttkor (kb. 27-35 éves kor)

5. A FELÁLLÍTOTT FEJLŐDÉSI SZAKASZOK ÉS AZ AZOKHOZ KAPCSOLÓDÓ ELMÉLETEK

A dolgozat a női személyiségfejlődést az identitás-váltások és változások mentén vizsgálja. A kutatók egy része a tapasztalatok fontosságát hangsúlyozva a fejlődést folytonos változásként értelmezi, míg mások az érési folyamatokra fókuszálva a fejlődést egymástól elkülöníthető szakaszokra osztják (Santrock, 1983, 30. o.). Szemléletünkben azokhoz csatlakozunk, akik a változások elemzésénél a belső erők és a külső hatások szerepét egyaránt figyelembe veszik.

Fejlődéslélektani vizsgálatunk ötvözi a fentiekben vázolt dialektikus nézőpontot, Piaget asszimiláció-akkomodáció elméletét, a szociális tanulásemélet kognitív reprezentációs modelljét, valamint azon evolúciós elméletet, mely szerint a fejlődésben kritikus periódusok váltják egymást. Az individuációs folyamatban meghatározó, hogy ellentétes folyamatok: az állandóság és a változás egyszerre vannak jelen. Ezen kettősség legjobban az ún. átmeneti időszakhoz (serdülőkorhoz) kötődő, fejlődés irányába ható archetipusok szimbolikus megjelenésében ragadható meg.

Meglátásunk szerint a személyiségfejlődés egyik szakaszából a másikba való átmenetkor, az identitáskrisis idején aktualizálódó archetipusok „hordozó rakétái” a komplexusok. Mivel a kollektív tudattalan és nem a személyes életből eredő komplexusokról van szó, a mesék alapján úgy tűnik, hogy bennük az ösök életének jól-rosszul megoldott sorsfordulói kérnek helyet az újbóli manifesztálódásra. A következő generáció akarva-akaratlanul kell helyet adjon ezen komplexusoknak, amelyek sajátos energia-töltésüknél fogva aktualizálódnak, minőségüktől függetlenül. Mivel az „ösök” a tudattalan archetipikus struktúrái (Jung, 1993d; Stevens, 1982; Isler, 1996) - a mesék üzenete alapján -, komplexusaik életfeladatokként is felfoghatók az őket magukban hordozó új generáció számára.

A komplexusban megkötött sajátos érzéskvalitásban az elődök egy-egy fejlődési szakaszának már – jól vagy rosszul – lefutott élet-, illetve viselkedés-programja sorsként van jelen. Aktualizálódása az új egyedben - az új szociális és társadalmi tér kereteiben - újjárendeződési, korrekciós, ezáltal az adott fejlődési szakasz magasabb minőségben történő megvalósításának lehetőségét kínálja fel.

A mesékben a szereplők személyiségfejlődése a „megpróbáltatás és siker” lorenzi genetikai program szerint halad (Stevens, 18. o.), amely megpróbáltatásokban központi helyet foglalnak el a szociális kapcsolatok. Kohut a szelf-tárgyakat az oxigénhez hasonló fontosságúnak tartotta a személyiségfejlődés szempontjából. Ilona személyiségfejlődése mind a kohuti, mind a hozzá hasonló nézeteket valló szerzők tapasztalatait messzemenően alátámasztja. Ahogy a mesék szereplői szimbolikusak és egy-egy archetípust képviselnek, úgy Kohut archaikus típusú szelf-tárgyai (mint pl. az idealizált szülő-imágó) lényegében az analitikus lélektan archetípusaival feleltethetők meg, és a mesék szimbolikus alakjaiban is tetten érhetők. Ilyen szimbolikus alak például „Az istenhegyi székelő leány”-ban Vasfő Ribarc.

A fejlődést a múlt századtól kezdődően (Révai Lexikon, 1912) sokféleképpen szakaszolták. Az emberi életút három nagy szakaszát (gyermekkor, felnőttkor, öregkor) több szakaszra osztották: a felosztás koronként, irányzatonként, illetve kutatónként – a nagyobb szakaszokat kivéve – részleteiben eltér egymástól. „Az egyes életszakaszok határai nem mindig élesek, s különösen a serdülő és ifjúkor más a fiúknál és a lányoknál” (uo.).

A serdülőkort a modern lélektan is a „legveszélyesebb és legtraumatikusabb életszakasz” (Cole, Cole, 1997, 589. o.) tartja. Minőségi ugrásként kezelik és Halltól Freudon, Jungon át Eriksonig különálló fejlődési szakaszokként tárgyalják (uo.). Újabban Stern kutatásai támasztották alá, hogy a fejlődés ugrásokban történik. (id: Tényi, 1999)

Habár a serdülőkor elkülönült – szinte izoláltnak nevezhető – életszakasz, azonban „a szociális szabályozó folyamatok fontos szerepet játszanak a serdülőkorban is.” (Cole, Cole, 1997, 589. o.). Utóbbi meglátást jelen kutatásaink is alátámasztják.

Dolgozatunkban a mai, modern szerzők közül John W. Santrock (1983) fejlődési periódusait vettük alapul saját fejlődési szakaszaink felállításánál.

Az általunk felállított fejlődési szakaszok a következők:

0. A fogantatástól kb. 3-4 éves korig (a mesék nem, vagy csak érintőlegesen utalnak erre az életszakaszra)
1. *Kora gyermekkor:* kb. 4-7 éves korig (kisgyermekkor).
2. *Közép és késő gyermekkor:* kb. 7-11 éves korig (kisiskoláskor).
3. *Kora serdülőkor:* kb. 11-13 éves korig.
4. *Serdülőkor:* kb. 13-16 éves korig.
5. *Késő serdülőkor:* kb. 16-19 éves korig.
6. *Kora ifjúkor:* kb. 19-22 éves korig.
7. *Ifjúkor:* kb. 22-25 éves korig.
8. *Kora felnőttkor:* kb. 25-28 éves korig.
9. *Fiatalfelnőttkor:* kb. 28 éves kortól a harmincas évek közepéig.

A felosztásból látható, hogy a serdülő és ifjúkor több részre osztásával bővítettük a kutatók eddigi szakaszolásait. A serdülőkor, illetve adolescencia leírásánál ismert a három szakaszra osztás: korai serdülőkor, serdülőkor, késő serdülőkor (B. Kádár id. Bernáth, Solymosi, 1997). A gyermekkorból felnőttkorba történő átmeneti kort a disszertáció két szakasszal bővíti: a korai ifjúkor és a fiatal felnőttkor szakaszával.

Kiemelten kezeljük az átmeneti kort megelőző korai, illetve közép- és későgyermekkort, amelyben az általunk elnevezett *testvér és okos lány komplexus* aktiválódik. Ezen komplexusok megoldása befolyásolja a serdülőkori identitásváltozások minőségét. Ahogy ez a mesékből is kitűnik (a világ meseirodalmát reprezentáló random módszerrel kigyűjtött mesék legnagyobb része a felnőtté válás, a „beavatás”, az „átváltás” időszakáról szól), nem csak az identitásváltás miatt a legkritikusabb fejlődési időszak a serdülő és kora ifjúkor, hanem azért is, mert vizsgálataink alapján több rész-identitás krízist is magában foglal, a felnőttkorra véget érő intrapszichés konfliktusok feloldódásáig.

Az analitikus lélektanra épülő meseelemzéseink által felszínre kerülő individuációs út, mint életút, életpálya a következő szempontokat is magába foglalja:

- eriksoni pszichoszociális szakaszok;
- fejlődési feladatok, kompetenciák (Havighurst, 1967);
- átmeneti időszakok (Levinson, 1996);
- átalakulások, transzformációk – érés (Gould, 1978);
- életszerepek – a mi megközelítésünkben rész-identitások (Super, 1981).

6. A NŐI SZEMÉLYISÉGFEJLŐDÉSHEZ KÖTŐDŐ KOMPLEXUSOK ÖSSZEFOGLALÁSA

A mesék hősei, a női személyiség kora gyermekkortól fiatal felnőttkorig tartó fejlődésén belül, egy-egy ún. rész-identitásban testet öltő archetípust jelenítenek meg. Az egyes rész-identitások megélése, majd meghaladása krízisekhez kapcsolódik. A krízisek komplexusokat aktiválnak, amelyek úgy regresszióhoz, mint progresszióhoz vezethetnek.

A 3. táblázatban felsoroljuk az általunk felállított, s a dolgozatban tárgyalt fejlődési szakaszokat, a hozzájuk kapcsolódó komplexusokkal együtt. A táblán jól látható, hogy a női archetípusok, illetve az azokhoz kapcsolódó komplexusok sajátos fejlődési trendben jelennek meg, illetve követik egymást.

3. táblázat A fejlődési szakaszok és komplexusok kapcsolata

Fejlődési szakaszok	Életszakaszok	Előtérbe kerülő funkciók	Komplexusok	
Testvérek (kb. 4-7 éves kor)	koragyermek-kor	gondolkodó és érző	testvér-komplexus	
Okos lány (kb. 7-10 éves kor)	kisiskolás-kor (közép és későgyermek-kor)	gondolkodó	okos lány-komplexus	
Jószívű lány (kb. 10-13 éves kor)	korai serdülőkor	Átmeneti kor	érező	jószívű lány-komplexus
Mostohák (kb. 13-16 éves kor)	serdülőkor		intuitív	Hófehérke-komplexus
Próbátétel. (kb. 16-19 éves kor)	késő serdülőkor		gondolkodó és érzékelő	Napleánya-, illetve szingli-komplexus
Sárkányok (kb. 19-22 éves kor)	korai ifjúkor		intuitív és érző	Vadrózsa-komplexus
Boszorkányok (kb. 22-25 éves kor)	ifjúkor	érezékelő és érző	világszépe-komplexus	
Átváltozások (kb. 25-27 éves kortól)	korai felnőttkor	intuitív és gondolkodó	Lóna-, illetve Szamárbőr-komplexus	
Párkapcsolat (kb. 27-35 éves kortól)	fiatal felnőttkor	érező és intuitív	Szendile-komplexus	

Az egyes mesekategóriák a nevüket a csoportjukat alkotó mesék legjellemzőbb eleméről kapták, mint pl. a „sárkányok” kategória. Az ide tartozó mesékben a hősnőt a Sárkány vagy azzal analóg negatív erő ragadja magával. A „próbátételek” kategória meséiben a lányok különböző megküzdési feladatok elé állítják a kéroket. Az egyes kategóriákra legjellemzőbb meséket a 4. táblázat mutatja be.

4. táblázat Mesekategóriák és jellemző mesék

Mese-kategóriák	Jellemző és elemzésre került mesék:	A főszereplő által képviselt manifeszt funkció(k)	A mese cselekménye során aktiválódó funkció(k)
Testvérek	Mese a két testvérről	gondolkodó és érző	érezékelő
Okos lány	Az okos lány	gondolkodó	érezékelő
Jószívű lány	A jószívű árva lány	érező	érezékelő
Mostohák	Hófehérke	érező	érezékelő és intuitív
Próbátétel	Napleánya	gondolkodó és érzékelő	Érző és érzékelő
Sárkányok	A kis Vadrózsa	intuitív és érző	érezékelő és gondolkodó
Boszorkányok	Világszép Ilonka	érező és érzékelő	intuitív és gondolkodó
Átváltozások	Szamárőr	intuitív és gondolkodó	érezékelő és érző
Párkapcsolat	Tündér Ilona	érező és intuitív	érezékelő és gondolkodó

A mesecímek melletti oszlopokban azon pszichés alapfunkciók szerepelnek, amelyekkel a főszereplők már rendelkeznek, illetve amelyek mesebeli küzdelmeik során aktiválódnak.

A krízisek sok esetben regresszív, patológiához vezető útját gyakran komplexusként értelmezik, holott a velük együtt életre kelő és általuk aktualizálódó archetipusok központi szerepet játszanak a fejlődésben. Az archetipus, mint öskép az elődöktől adoptált - „majd személyes tartalommal feltöltött” - komplexus újramegjelenését, életre kelését, s ezáltal feldolgozásának lehetőségét is magában hordja.

Mint tudjuk az identitás változása és fejlődése az individuáció szolgálatában álló, egy életen át tartó folyamat. Azonban az egyedfejlődésben tetten érhető archetipusos aktualizálódás túlmutat az élethosszig tartó fejlődésen és az egyéni életcél, az individuációt, az evolúció áramába emeli. Így a mesehősök nevei által is szimbolizált archetipusok rész-identitásként való megélése a fejlődést szolgálja. Ezért a krízis, a komplexus és az általa aktualizálódó archetipus megjelenésének elmaradása épp úgy vezethet patológiához, mint a komplexust hordozó archetipus általi megszállottság, amely köré identitás is épülhet.

A 3. táblázatban jól láthatók azok a komplexusok, amelyek a személyiségfejlődés archetipusos aktualizációja mentén ún. „rész-identitásokhoz” kötődve aktiválódnak. Ezen rész-identitásként megjelenő életszakaszokat, amelyeket az egyes pszichés alapfunkciók is képviselnek, a kiteljesedésük, majd integrációjuk után meg kell haladni.

Ha ismét a 4. táblázatra pillantunk, láthatjuk, hogy az egyes életszakaszokhoz kötődő komplexusok és archetipusok lényegében a valósághoz való kérlelhetetlen alkalmazkodás próbátételei, amelyek egyben a fejlődést is szolgálják. Az ábra 4. oszlopában látható az érzékelő funkció – kilencből hét alkalommal – ismétlődő aktiválódása, amely elősegíti az életkornak és a mindenkori társadalmi elvárásoknak megfelelő szintű megküzdést. A tárgyalt életszakaszoknál megjelenő komplexusok megfelelő szintű megküzdést. A tárgyalt életszakaszoknál megjelenő komplexusok mindig aktiválják és ezáltal fejlesztik is az érzékelő funkciókat, ami a valóság egyre mélyebb köreibe való betekintést, valamint a külvilághoz való egyre magasabb szinten történő alkalmazkodást tesz lehetővé.

A mesék próbátételei között gyakran szerepel a „hármás út”, amelyek közül rendszerint a középső bizonyul sikeresnek. A két oldalsó elágazás az „elhajlás” lehetőségét, egyben a szélsőséget is szimbolizálja.

A mesebeli hármás út a fejlődés vonatkozásában is értelmezhető: a krízis, a komplexus és az általa aktualizált archetipus megjelenésének elmaradása jelentené az egyik oldalirányt, illetve „szélsőséget”, a másikat pedig a komplexus általi megszállottság, amely köré identitás is épülhet. A komplexusok alábbi meghatározásainál mindhárom változatot (lásd hármás út) érintjük.

I. Testvér-komplexus

A kora gyermekkorban (kb. 3 és fél – 7 éves kor) aktiválódó testvér-komplexusban megjelenő rivalizáció fontos szerepet játszik az önérvényesítés képességének elsajátításában, a környezet meghódításában. Egyéknél is felléphet, mivel a gondolkodó és érző funkció egymással párhuzamosan fejlődéséről és a köré szerveződő kettős rész-identitás közti konfliktusról szól.

A Testvérek kategóriába tartozó mesék már előrevetítik azt a fejlődésbeli sajátosságot, hogy óvodás- és kisiskoláskortól kezdődően nem egyformán fejlődnek a lányok és a fiúk. Ebben az életszakaszban a lányoknál a gondolkodási funkció erősebb, fiúknál pedig az érző. Kapcsolódik a mesékben felfedezett fejlődési sajátossághoz Freud megfigyelése, miszerint „A kislány eszesebb és élénkebb, mint a hasonló korú fiú.” (Freud, 1993b, 127. o.)

Ha a **testvér-komplexus megszállja a tudatot**, akkor ez akadályává válik annak, hogy a következő két fejlődési szakaszban (Okos lány és Jószívű lány) előbb az egyik (gondolkodó), majd a másik (érező) funkció váljon dominánssá, s ezáltal differenciálódjon, azaz fejlődésnek induljon.

A testvér-komplexus megjelenhet a hasonló korúak közötti rivalizációban, megszállottság esetén pedig ezen rivalizáció rögzülésében. Meghaladásának képtelensége esetén a „másik kertje mindig zöldebb”-beállítódás, az irigység, mint állandósuló életerés hatására, elmaradhat a saját értékek kifejlesztése, az önmegvalósítás.

II. Okos lány-komplexus

A közép és késő gyermekkorban (kb. 7-11 éves kor) aktiválódó gondolkodási funkció kiteljesedése a női személyiségfejlődés fontos állomása. Lehetővé teszi a helyes önértékelés és kompetencia-érezés kifejlődését.

Maga az a jelenség, hogy az okos, furfangos, eszes lány mesemotívuma – természetesen az elmondható a többi általunk felállított mesekategóriáról is – az egész világ mesekincsében meghatározó helyet foglal el, arra enged következtetni, hogy a női személyiségfejlődésnek itt is egyik fontos állomásáról van szó, amelynek manifesztációja az önismerethez és önmegvalósításhoz vezető út kihagyhatatlan lépcsőfoka.

Az **okos lány-identitás kialakulásának elmaradása** – elsősorban a környezetnek, vagy az előző fejlődési szakaszban való megrekedtségnek köszönhetően – a személyiségfejlődés zavarához, kisebbségi érzéshez stb. vezethet.

Ellenkező esetben, ha az „**okos lány**” archetípusa megszállja a tudatot, s az ún. **okos lány-komplexus** nem „oldódik fel” az adott korra jellemző identitásban, akkor a többi funkció fejlődése gátlás alá kerül, hiányuk „okossággal” kompenzálódik. Ez utóbbi a személyiség egyoldalú fejlődését, fokozott környezet-függőséget, azaz az okosságért állandó elismerés utáni vágyat von maga után.

III. Jószívű lány-komplexus

A kora serdülőkorban (kb. 11-13 év) aktiválódó érző funkció mentén aktualizálódó „**jószívű lány**” archetípus megjelenése segíti az érzelem, az empátia, a gondoskodó, védő, ápoló attitűd kifejlődését és differenciálódását.

Hiánya esetén – pl. ha az „okos lány” rész-identitás, illetve a komplexus rögzül, az érzelmi élet infantilis marad, vele együtt az érzelmi intelligencia is.

Ha viszont a „**jószívűség**” megszállja a tudatot, és komplexusként él tovább, vagy az előző életszakaszoknál leírtakhoz hasonlóan rész-identitásként uralja a személyiséget, akkor ez a kiteljesedés gátjává válhat. Ebben az esetben a „Jószívű

lánynál” pl. *nem fejlődik ki az animus lélekrész*, így elmarad annak projekciója és vele együtt gyakran a párválasztás is: az „igazi” megtalálása.

IV. Hófehérke-komplexus

A serdülőkorban (kb. 13-16 év) aktiválódó *intuitív funkció* mentén aktualizálódó **Hófehérke** archetípus megjelenése segíti a belső világ megismerését, az önismeret fejlődését, az önmegvalósítást, s mindezekkel együtt az *animus lélekrész kifejlődését és férfiideálban való „megjelenését”*.

Hiánya esetén – pl. a *jószívű lány-komplexusban*, illetve rész-identitásban (vagy még az azt megelőzőben) való rögzülés esetén – nem csak a partnerválasztás nehezített, hanem minden belülről érkező vágy, indíttatás is, mint pl. a hivatás-érzet. Általában sérül a belső (tudattalan) és külső világ közötti rezonancia, ami nehezíti, vagy sok esetben (lásd pl. kényszerbetegknél vagy más szorongásos körképeknél) megnehezíti a választásokat, döntéseket.

Ha viszont a **Hófehérke archetípus komplexusként megszállja a tudatot**, vagy rész-identitásként él tovább, akkor szintén sérül a belső és külső világ közti kapcsolat. A személy fantáziákban, álmokban él (lásd a mesékben: száz évig tartó alvás, tetszhalottság, kamrába, toronyba zárás, állatbőrbe, fa odvába bújás stb.) – így élete sikertelenné válik, az önmegvalósítás elmarad. Láthatjuk, hogy a két véglet a két szélsőség, a mesebeli két oldalsó út lényegében ugyanoda vezet. Az ún. *inkubációs időszak* pozitív aspektusa így az ellenkezőjébe fordulhat.

A **Hófehérke-komplexus** - az intuitív funkció aktiválódásával, valamint a testre, illetve a biológiai működésre való fokozott fókuszálással - a serdülőkori étkezési zavarokban is tetten érhető.

V. Napleánya-szingli komplexus

A késő serdülőkorban (kb. 16-19 év) újraaktiválódó, domináns szerepet betöltő **gondolkodó funkció az érzékelő segédfunkcióval együtt aktualizálja az ún. Napleánya archetípust**. Ebben az archetípusban a kettős férfi aspektus (az apai maszkulin persona és a saját animus-rész ötvözte) uralomra jutása szellemi tündöklést, harciasságot, erőt, „hősies” fellépést, társadalmi téren sikereket kölcsönöz a nőnek.

A lány saját animus-része sokszor ütközik (lásd a terápiákból is jól ismert gyakori apa-lány konfliktust) és kemény harcot vív az apával. Ha az apa maszkulin része gyenge (anima-megszállt), akkor az animus megszállt lány ebben az életkorban könnyen az apja fölé (természetesen az anyja fölé is) kerekedik.

A késő serdülőkorú lányok animus-megszállottsága nem mindig végződik meseszerűen (lásd pl. „Napleánya”, vagy „Rigócsőr királyfi” c. meséket). A saját animus-rész uralomra jutása különösen veszélyes a csonka családokban élő lányokra nézve. Az anyjával együttélő lány könnyen az anyja fölé kerekedik (férfi szerepben funkcionálva), vagy ahol olyan apával él együtt, aki anima-megszállt. Mindkét esetben könnyen rögzül komplexus formájában a **Napleánya-szerep**.

A **Napleánya**, illetve szingli identitás megjelenése – elsősorban a társadalom elvárásaival való sikeres megküzdés és a saját animus-lélekrész megismerése miatt – éppoly fontos, mint meghaladása. Elmaradása esetén sokszor hiányzik a nőknél a

kitartás, felelősségérzet, küzdőképesség. Utóbbi tulajdonságok később (lásd Szendile-identitás) a nőiség érvényre jutásában is fontos szerepet játszanak, s a további fejlődés hajtóerővé válhatnak.

VI. Vadrózsa-komplexus

A kora ifjúkorban (kb. 19-22 év) újraaktiválódó és domináns szerepet betöltő *éző funkció az intuitív segédfunkcióval együtt* komplexusban ölthet testet. Ereje a megszállottságig fokozódhat (lásd: a Sárkányok általi elragadás, ill. elragadtatás), ez adhatja meg a végső lökést a lánynak, úgy az apa-archetípusról való leváláshoz, mint a családi fészekből való „kirepüléshez” (lásd pl. „A kis Vadrózsa” c. mesét) és az önálló, saját életvitel elkezdéséhez.

A fentiekből egyértelmű, hogy az „elragadtatottság” a kora ifjúkorba lépő lányoknál különböző szenvedélyekben (úgy pozitív, mint negatív) ölthet testet. Ez az érzelmi túlfűtöttség részben módosult tudatállapottal is együtt jár. Az elragadtatottságnak ezek az állapotai egyben a családon kívüli világba, azaz a külvilágba való belemerülést és ezzel együtt a családról való leválást szolgálják. A leválás krízise egyszersmind az elveszés élményével, a halál és újjászületés misztériumával is együtt jár. A szenvedélyeik által elragadott, „elveszett” királykisasszonyok vagy az alsó (pl. a föld vagy a tenger mélye), vagy a felső (pl. Égig érő fa) világába ragadtatnak – a vertikális dimenzió mentén – s hosszú küzdelem után térnek vissza, immáron „újjászületve”, a földi világba, a horizontális térbe.

Vadrózsa útja Hófehérkével, az „inkubációs”-időszakkal, az intuitív funkció fejlődésével indul. A tetszhalottság, a száz évig tartó alvás, a vertikális dimenzió legfelsőbb és egyben legalsóbb pontja. *Az addig a „földön” élő „okos”, illetve „jósziú” lányok fejlődése a horizontális dimenzióból fokozatosan átfordul a vertikális dimenzióba.* A mély alvásból nem csak Hófehérke ébred fel, hanem vele együtt animus-lélekrésze is, ami később egyre erősebbé válik és elfoglalja helyét a földi világban (horizontális dimenzió – Napleánya-időszak).

Ezt követően egy nagy „csavarral” Vadrózsaaként ismét a vertikális dimenzióba, az „égig érő” fa tetejére vagy egy sasfészekbe stb. ragadtatják, hogy ezen kanyarok megtétele után ismét megjelenhessen mint *Világszép Ilonka* – most már nőként – a földi világban.

A fejlődés az „erdő mélyi” – inkubációs – tudattalan világból (Hófehérke) az animus-megszállottságon át ível a sasok által szimbolizált szellemi világba, majd ismét vissza a földre. A felvázolt fejlődési út lényegében egy ősi minta, a violinkulus formájára emlékeztethet bennünket.

A *Vadrózsa-komplexusban*, azaz az *elragadtatottságban* való megrekedés a valóságból való kirekesztettséget, a légvárakban, a fantáziákban élést, egyben a kívülállást, a szkizoid (vagy szkizofórm) elidegenedést vonhatja maga után, aminek fellépte egyébként gyakori a tárgyalt kora ifjúkorban. A tárgyalt *archetípus aktualizálódásának elmaradása* megnehezíti a nő számára a szellemi, spirituális dimenzióba való eljutást.

VII. Világszépe-komplexus

Az ifjúkorban (kb. 22-25 év) újraaktiválódó *éző-funkció az érzékelő segédfunkcióval együtt* aktualizálja az ún. *világszépe-archetípust*. Úgy tűnik, hogy ez az archetípus a *jósziú lány* fejlődési korszaknak egy már magasabb szinten való megjelenése. Utóbbinál az *éző-funkció* még „egyedül” jelent meg, az érzékelő pedig aktiválódó funkcióként.

Az *éző-funkció* ismételt aktualizálódása egyrészt az érzelmi intelligencia fejlődését, az intuitív funkció aktiválódásával annak elmélyülését, s együttesen a nőiség kiteljesedését szolgálja. Másrészt lehetőséget teremt a *jósziú lány* rész-identitásban fixálódott nőknek a továbbfejlődésre. Akiknél a fixálódás következtében kimaradtak a koraserdülőkort követő fejlődési szakaszok, azoknál a *világszépe-identitás* megélése lehetőséget teremt az intuitív funkció aktiválódásával az elmaradt animus-lélekrész kifejlődésére és megélésére. Visszaülünk itt a disszertációban elemzett „Világszép Ilonka” c. mesére.

Ha ez utóbbi archetípus, illetve rész-identitás megélése elmarad, úgy vele együtt a nőiség kiteljesedése is hátrányt szenved. Mind a *jósziú lány* és részben a *Hófehérke*, valamint a *világszépe-archetípus* közti kapcsolat, mind pedig az *okos lány* és a *Napleánya* közötti analógia lényege a duplikáció, még ha ez különböző minőségi szintek között jön is létre.

Vizsgálataink eredményei alapján úgy tűnik, hogy az életút ismételt lehetőséget kínál a korábban elmaradt (kihagyott, meg nem élt) fejlődési szakaszok „pótlására”, az utólagos kibontakozásra, korrekcióra, rekreációra.

Ha a *világszépe-archetípus* fixálódik rész-identitás formájában, vagy megszállja a tudatot, akkor a nő (lásd *Hófehérke* mostoháját) nem tud megszabadulni narcizmusától és továbblépni az anyaszerepig. Utóbbi esetben újra fellángolhat a koragyermekkor *testvér-komplexus*, a rivalizálás, a kisebbségi érzés.

VIII. Lóna-, illetve Szamárbőr-komplexus

A kora felnőtt korban (kb. 25-27 év) újraaktiválódó *intuitív funkció a gondolkodó segédfunkcióval együtt* aktualizálja az ún. *Lóna-komplexust*, azaz a *szülő-archetípusok*, azon belül is elsősorban a Nagy anya archetípusának megjelenését.

Az *anya-archetípus* által megszállt nő csak alá-fölé rendelt kapcsolatokat enged meg magának. Így párkapcsolatában is gyakran uralkodó, domináns szerepet tölt be, ez által hozzátartozóit infantilizálja. Végül önmaga is beleroppan ebbe a domináns szerepbe, amely lónai páncélként rabságban tartja, megakadályozva nőiességének kibontakozását és egyben személyiségének továbbfejlődését. A *Lóna-*, illetve *Szamárbőr-komplexus* a *szülő-archetípusokkal* való hasonulásnak, majd a velük való megküzdésnek az időszaka. Már a mesehősök állatnevei is az átváltozás, a *szülőkről* való leválás, az önmegvalósítás szükségességére sarkallnak.

Az „elvarázolt” (lásd a „Szamárbőr” c. mesét) komplexus által megszállt királylányok, királyfiak az *éző- és érzékelő-funkció* aktiválódásának megfelelően át-, illetve visszaváltoznak emberré.

A *Lóna-komplexus*, illetve rész-identitás megélésének elmaradása viszont a későbbi anya-szerep, a saját anyai identitás kiteljesedését akadályozza. A mesékben az utóbbi esetben jelenik meg a fiatal királykisasszonyoknál a boszorkány, aki újabb megküzdésre sarkallja őket, az által, hogy ellopja „aranyhajú” gyermekeiket.

IX. Szendile-komplexus

A fiatal felnőttkorban (kb. 25-35 éves kortól) újraaktíválódó és kiteljesedő *érző és érzékelő funkció* aktualizálja az ún. Szendile-archetípust, amelyet a beteljesedés, a boldogság, a teljesség-élmény archetípusaként értelmezünk.

Ha azonban ez az archetípus megszállja a tudatot és a személyiség az ún. Szendile-identitásban megreked, akkor a fentiekben leírt érzések megszállott keresése lesz jellemző az immáron fiatal asszonyra. Ez a hétköznapi elutasításával, fokozott elégedetlenség-érzéssel, illúziók „kergetésével” jár együtt, és természetesen akadályozza a további fejlődést. Az állandó boldogság-keresés akár tönkre is teheti a párkapcsolatot.

Ha az *érző és az érzékelő funkció* nem teljeseedik ki, nem válik éretté, akkor elmarad a Szendile-archetípus (nevezhetnénk a „menyasszony archetípusának” is) aktualizálódása. Ebben az esetben nehezített a párválasztás, meghiúsulhat a „Királyi esküvő”, amire a biztos lábakon álló család épülhet. Hiszen a „szárnyként emelő” szendilei nőiség hatására válhat a férfi életének meghatározójává a feleség és a család.

A továbblépést a szendilei rész-identitásból az újraaktíválódó gondolkodási funkció jelentheti, az intuícóra való hagyatkozással együtt, aminek következménye a korábban fejlődést szolgáló illúzió szertefoszlása, a Szendile-archetípus meghaladása, és az új identitás megtalálása az individuáció göröngyös útján.

Az eddigiekben ismertetett eredményekből is kitűnik, hogy a női személyiség fejlődésének vannak olyan állomásai, illetve szakaszai, amelyek a biológiai adottságok és a környezeti hatások kölcsönhatásából eredően humán-specifikusak. A kutatási eredmények a már eddig ismert normatív fejlődési krízisek számát bővítették. **A feltárt és ismertetett (lásd a 8. ábrát) fejlődési szakaszok megélése életfeladatként is felfogható, ugyanúgy, mint a kiteljesedés utáni feladásuk, azaz meghaladásuk.**

Természetesen a 3. táblázatban bemutatott fejlődési fázisokhoz kapcsolódó komplexusok egyedi esetekben (szemben a mesék tipikus alakjaival) egyéni mintázatokat mutatnak. Tehát a felállított fejlődési trenden belül, a valóságban egyéni változatokkal kell számolnunk.

7. A FELTÁRT FEJLŐDÉSI SZAKASZOK HÁROM NAGY EGYSÉGE

A kilenc mesekategória háromszor három fejlődési szakaszt foglal magában, amelyek három nagy egységet alkotnak.

Az *első egység* kora gyermekkortól kora serdülőkorig (kb. 3 és fél éves kortól kb. 11-12 éves korig) tart. Ebben az életszakaszban a nő személyiségfejlődésében az *apa szerepe a meghatározó*. A meseelemzések arra engednek következtetni, hogy az életnek ebben a szakaszában a lánygyermek magába építi az apai – szerencsés esetben

pozitív – anima archetípust és hasonul az apa szellemi és morális értékeket közvetítő aspektusával, mint én-védő personával is. A személyiségfejlődés folyamatában a férfi és női minőség (amelyet a kínai yin és yang megközelítésben centrifugális és centripetális erők pszichés vetületeként értelmezünk: lásd az 5. táblázatot) egymástól ugyan szétválva, de egymás mellett érlelődik, kb. tíz-tizenkét éves korig, úgy, hogy az életesemények, azaz a külvilág elvárásai szerint hol az egyik, hol a másik tölt be manifeszt szerepet.

5. táblázat A centrifugális és centripetális erővel analóg tulajdonságok.

Centrifugális erő = Férfi archetípusok	Centripetális erő = Női archetípusok
Pozitív archetípus = építő, alkotó, kifelé hajtó, differenciációra törekvő erő	Pozitív archetípus = tartó, védő, gondoskodó, növesztő, fejlesztő erő
Negatív archetípus = romboló, széthúzó, támadó erő	Negatív archetípus = elnyelő, beszívó, fékező és megbénító erő

Azon meséknél, ahol nő a főszereplő, az anya már a mese kezdetén „eltűnik”, lánya születése után nem sokkal meghal, vagy nem is szerepel a mesében. Néha az anya pozitív aspektusa a jó tündér alakjában jelenik meg, azonban ezeknél a meséknél legtöbbször férfi a főszereplő. A feldolgozott mesék azt mutatják, hogy ebben az életszakaszban lányoknál a gondolkodási funkció a domináns.

A fejlődés első egységében a lánynak három komplexussal kell megküzdeni, három rész-identitást kell megélni, majd meghaladni: *testvér-komplexus, okos lány-komplexus, jószívű lány-komplexus*.

A *második egység* a serdülőkortól az ifjúkorig (kb. 13-22 év között) tartó időszakot öleli fel. Szerencsés esetben ezen fejlődési szakasz elején az *anima-rész manifesztálódik* a nagy biológiai átváltozás kíséretében. Kora serdülőkorban leánygyermeknél az animus-rész „alszik”, lesüllyed a tudattalanba, ahol mintegy „érlelődik” (lásd pld.: a Hófehérke, Csipkerózsika c. meséket), majd az ún. latencia-korszak után – előbb megszállva a tudatot (lásd: *Napleánya – szingli-komplexus*) – kb. 17-20 éves korra proicálódik, segítve ezzel a párválasztást.

Ebben a fejlődési egységben a lánynak *először a női-anyai archetípussal kell megküzdenie*. Ekkor lépnek be a mesébe a boszorkányok, ördögös asszonyok, mostohák, s velük együtt az ún. gonosz, amely, ahogy von Franz (1998a) is írja: nem azonos a rosszal, hanem maga a pusztító természet. Ezek az archetípusok a valósággal, a realitással való megküzdést is szolgálják.

Ebben a második nagy életszakaszban kell megküzdeni az apa archetípus úgy pozitív, mint negatív hatásával is, valamint a saját animus-lélekrész uralmával.

A második egységben a következő három komplexusnak kell megjelennie: *Hófehérke-komplexus, Napleánya-komplexus, Vadrózsza-komplexus*.

A *harmadik egység* az ifjúkortól a fiatal felnőttkor végéig (kb. 22-35 év között) az ún. nagy átváltozás időszaka, amely alatt a korábbi *rész-identitások integrációját és a nőiség kiteljesedését* értjük. Ezen átalakulás a nőknek mind a feminin mind pedig az animus részét érinti. Ezen kettős átváltozás a mesékben vagy úgy jelenik meg, hogy a béka visszaváltozik királykisasszonnyá; a királylány leveti magáról *Szamárbőrt*; Lóna az artemiszi pánclóját, – vagy úgy, hogy a hősnő animus-lélekrészét szimbolizáló,

korábban félelmet keltő szörny, disznó, kígyó stb. változik át, illetve vissza királyfivá. A mesékben szereplő átváltozások, mesebeli „hármasságok” magukban foglalják a transzformációt, amelyet a krízis, regresszió (állattá minősülés) lépcsőfoka előz meg. A mesék intuitív úton érzékeltetik az identitásváltásokhoz kötődő fejlődés paradoxonokra épülő, ugrásszerű jellegét.

A harmadik nagy szakasz komplexusai: Világszépe-, Lóna- és Szendile-komplexus.

A három nagy fejlődési szakasz, illetve egység magában foglalja a horizontális és vertikális dimenzió mentén történő átfordulásokat is. A disszertációban felállított fejlődési útnál megfigyelhetjük, hogy a fentiekben tárgyalt első egység, illetve életszakasz idején a horizontális dimenzió dominál. Itt a fejlődési cél a közvetlen környezet és a külvilág felfedezése.

Az azt követő második nagy életszakaszban, a vertikális dimenzió mentén történik a fejlődés: az ún. inkubációs időszakban aktiválódó intuitív funkciótól az animus megszállottságon át az „égig érő fa” által szimbolizált szellemi dimenzióig.

A harmadik nagy életszakaszban, a kora ifjúkorba, illetve fiatal felnőttkorba lépéssel, ismét a horizontális dimenzió válik dominánssá: a „kis Vadrózsa” földre érkezik, megvalósul a királyi esküvő, a nő éretté válik a feleség-szerepre és az anyaságra.

8. SZEMPONTOK A NŐI SZEMÉLYISÉGFEJLŐDÉSHEZ

„A valóság eltérő nézőpontokból nagyon eltérő képet mutathat. Olyan ez, mint amikor egy piramis oldalról háromszögnek, felülről pedig négyzetnek látszik. A valóságot minden lehetséges nézőpontból szemügyre kell venni, hogy reális képet tudjunk kialakítani róla.”
(Dr. Héjjas István fizikus)²

A mesékben tetten érhető személyiségfejlődést az archetipusok aktualizálódása mentén kísértük végig. A fejlődéssel együtt járó változást, krízist, valamint a hozzá kapcsolódó komplexusokat a fejlődés egyes állomásaiként, az „állomások” közötti időszakot pedig a fejlődés egyes fázisaiként értelmeztük.

Az istenhegyi széky leány című mese lényegében Ilona küzdelméről szól, arról, hogy a kb. 3-4 éves korában apja hatására „ketté hasadt”, két személyként, egymás testvéreként (Lóna és Szendile) nevelkedő lány felnőtt korára újra „egyesülhessen”. Természetesen nem az eredeti, 4 éves kori állapotában, hanem a fejlődés során differenciálódott pszichés funkcióinak megfelelően egy már magasabb szinten.

Adódik az analógia Stern gyermekeken történt megfigyeléseivel, mely szerint a korai fejlődés során a cselekvések, kogníciók, affektusok együttesen szervezik az állandó szelfet. Ez a globális szerveződési szint később, mintegy „kettéhasad”, a

verbális és nonverbális területre. A szubjektív szelf-érzet (tapasztalati szelf) és a verbális szelf-érzet mintegy kettéválik. A verbális és nonverbális információ elkülönült csatornákon szerveződik tovább (Stern, 1985). Badoud (1996) jungiánus pszichoterapeuta is kiemelten kezeli a hasadást (diszjunkció), amelyet az individuációs folyamat kikerülhetetlen szakaszának tekint.

A verbális szelf-érzet és vele párhuzamosan a beszéd-gondolkodás fejlődését 3-4 éves kortól elősegíti az apával való intenzív érzelmi és kognitív kapcsolat (Greenfield, 1985). Neumann szerint is a gyermeki fejlődés útja a lelki matriarchátusból a lelki patriarchátus irányába halad. (Neumann, 1980) A testi, és természetesen az érzelmi kapcsolat (a neumann egységvalóság formájában) továbbra is megmarad az anyával. Ez a kapcsolat azonban - a mesék üzenete alapján - passzív, a háttérből ad támogatást.

A fiatal felnőtt korra tehető az intrapszichés konfliktusok feloldódása, amit Gedo a Self-harmónia szakaszának nevez. Neurobiológiailag ezt a szakaszt egy ún. „blokádtmentes corpus callosum” jellemzi. (Gedo, 1993., In: Tényi, 1995. 418. o.) Utóbbi lényeges információ számunkra a mesében futó kettős fejlődési irány szempontjából.

A meseelemzések eredményei alapján a következő szempontokat emeljük ki:

- o A világ legkülönbözőbb népeinek meséiből a cselekményük alapján szerveződő, egy-egy fejlődési szakaszt szimbolizáló, s ezek mentén kategóriákba sorolható mesék alátámasztják a hipotetikusan felállított fejlődési fázisok létezését.
- o A női személyiségfejlődés során kisgyermek-kortól fiatal felnőttkorig kilenc fejlődési szakasz bontakozik ki.
- o Ennek megfelelően a mesékben egy-egy ún. rész-identitásban testet öltő archetípus jelenik meg. Ezek megélése, majd meghaladása krízisekhez kapcsolódik. A normatív fejlődés krízisei komplexusokat aktiválnak, amelyek regresszív és progresszív folyamatokhoz egyaránt vezethetnek.
- o A női archetípusok, illetve az azokhoz kapcsolódó komplexusok sajátos fejlődési trendben jelennek meg, így kilenc komplexus követi egymást.
- o A krízis, a komplexus és az általa aktualizálódó archetípus megjelenésének elmaradása épp úgy vezethet patológiához, mint a komplexust hordozó archetípus általi megszállottság, amely köré identitás is épülhet.
- o Az aktualizálódó archetípus, mint öskép az elődöktől adoptált – majd személyes tartalommal feltöltött – komplexus újramegjelenését, életre kelését, s ezáltal feldolgozásának lehetőségét is magában hordja.
- o Az egyedfejlődésben tetten érhető archetípusos aktualizálódás túlmutat az élethosszig tartó fejlődésen és az individuációt, mint egyéni életcél az evolúció áramába emeli.
- o Az egyes életszakaszokhoz kötődő komplexusok és archetípusok lényegében a valósághoz való kimerülhetetlen alkalmazkodás próbatételei, amelyek egyben a fejlődést is szolgálják.

² Héjjas, 2004. 106. o.

- Vizsgálataink eredményei alapján úgy tűnik, hogy az életút ismételt lehetőséget kínál a korábban elmaradt (kihagyott, meg nem élt) fejlődési szakaszok „pótlására”, az utólagos kibontakozásra, korrekcióra, rekreációra.
- A személyiségfejlődés során kb. 12 éves korig a női és férfi aspektus nem válik el egymástól. A női-férfi aspektuson a klasszikus értelemben vett feminin és maskulin archetípust értjük.
- Kb. 12–13 éves kortól a *feminin aspektus*, az ún. *Szendile-rész* válik dominánssá. Erre az időszakra esik a nőknél a biológiai átváltozás, a növekedés ideje, s vele párhuzamosan az *érzelmi funkció dominanciája*. Egy erős identifikálódási igény mutatkozik a női ideálokkal, illetve a női ideál keresésével (az anyaiával jóval később).
- Kb. 16 éves kortól ismét előtérbe kerül a *maskulin aspektus* – most már a saját animus-rész manifesztációjával, majd projekciójával, amelyet a mesében Lóna és Adorján kapcsolata szimbolizál.
- Több kutató az intrapszichés, azaz a személyiségen belüli konfliktusok feloldását a fiatal felnőtt korra teszi. Ilonánál a hasadás után a szintézis a mese végén következik be. *Az érző és gondolkodó funkció is az ifjúkorba lépéssel integrálódik*, a jobb és bal agyfélteke közötti funkcionális kapcsolat jellegétől függően. Mesénkben erre az időszakra esik a Világszép-Ilonka „korszak”, a nőiség kiteljesedése, a szexuális-affektív rendszer aktiválódása, majd a fiatal felnőttkorba lépéssel a szendilei identitásba (feleség és anya-szerep) való átalakulás.
- Mind a nő, mind a férfi, őriz a személyiségén belül egy olyan ellenkező nemű ideált: animust, illetve animát, amely nem szükségszerűen kapcsolódik az apához, illetve az anyához. Ilonán belül a lónai rész csak hasonult az apával, férfiideálja, animus-lélekrészének projekciójával Adorjánban testesül meg. Ilona addig viseli a „lónai páncélt” (apai personát), amíg a saját védelméül is szolgáló animus-része „fel nem nő” az Adorján által szimbolizált ideálra. A mesék üzenete alapján az apai personával való hasonulás felnőtté válásáig eszközül szolgálhat a nőnek a külvilág kihívásaival szemben.
- Az elemzések eredményei arra utalnak, hogy az egyes pszichés funkciók a személyiségfejlődés során váltakozó intenzitással jelennek meg. Van olyan funkció, ami az által fejlődik, hogy aktiválódik, s van, ami azáltal, hogy előbb érlelődik, pihen, mint mag a földben, a latencia időszakát élve, ún. „elvarázsolt állapotban” van.

- A személyiségfejlődési modellben felállított fejlődési sorrend egyik lényeges sajátja, hogy a szülő archetípusokhoz történő hasonulás, majd azt követően a saját animus-résszel való azonosulás a fejlődésben megelőzi a saját nőiség kibontakozását és kiteljesedését.
A fejlődésnek ez a trendje egybeesik azzal a berne-i koncepcióval, amely szintén a gyermek és szülő szereppel történő könnyed hasonulásról és azok játszmaíról szól. A felnőtt szerep és identitás (megközelítésünkben az önmegvalósítás) elérését nevezett szerző is kemény „próbatételekhez” köti (Berne, 1997).
- Mesénk főszereplőjének, Ilonának személyiségében megjelenik mind Jung (Jung, 2003), mind T. Wolff (1959) által leírt négy női alap-archetípus, illetve a boleni archetípusok. Az alábbi táblázat egybefoglalja és a mesében szereplő nőalakokhoz kapcsolja a jungi, wolffi és boleni (Bolen, 1997) archetípusokat, amelyek Ilona személyében integrálódtak. (6. táblázat)

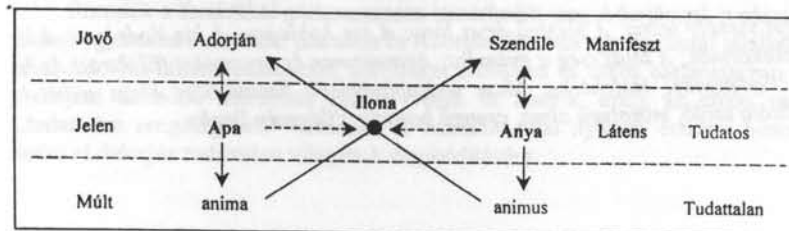
6. Táblázat A jungi, wolffi, boleni archetípusok kapcsolata az Ilona által képviselt nőiséggel

Ilona, Az istenhelyi székely leány	C. G. Jung	T. Wolff	J. S. Bolen
Lóna		Amazon	Artemisz
Szendile	Mária	Médium	Hestia
Lóna a várban a mese végén	Anya	Anya	Déméter
Hisszala	Heléna	Hetéra	Aphrodité
Ilona (Szendile + Lóna)	Szófia		Athéne

A meseelemzések eredményei alapján a személyiségfejlődés fázisait jellemző pszichikus munkamódok: hasadás (diszjunkció), differenciáció, hasonulás, előhívás, azonosulás, ráismerés, kivetítés (projekció), beépítés (introjekció), integráció és konjunkció.

A fejlődés iránya három dimenzióban értelmezhető. Az idő dimenziójához kapcsolódó paradoxonokban megjelenő „alkotói ugrást” (Kast, 1990), azaz transzformációt, az alábbiakban bemutatott ábra is csak hozzávetőlegesen tudja érzékeltetni:

1. ábra Az apai anima és az anyai animusz megjelenése Szendile és Adorján kapcsolatában

Az ábrán látható az a tendencia, amely „Az istenhegyi székely leány” hősnőjénél kirajzolódik: Ilona az anima-lélekrészét (ami lényegében a manifesztn megnyilvánuló nőisége) az apától „kapja”, az animus lélekrészt pedig az anyától. Elképzelhető, hogy a fentiek háttérben genetikai meghatározottság is húzódhat. Az ábra jól szemlélteti a megközelítésünkben fejlődésnek posztulált generációváltásban rejlő keresztjeződést, és az ugrásszerű változást.

A fenti szempontokat összefoglalva tehát, a nő férfiideálja, részben a saját animus-lélekrésze, ami – a mesék üzenete alapján - nem más mint az anyai ágú férfi-ösök archetípusa. Ideális esetben ehhez az animus-képhez integrálódik az apa archetípusa, azaz az apa külvilágot, társadalmat, az adott kultúrát reprezentáló aspektusa. A kettős maskulin minőség integrációjával, majd projekciójával felépülő partner-ideál vezethet az ún. „elég jó” partnerkapcsolathoz, illetve házassághoz.

A fentiekhez társítható – a jungi anima-animus koncepción kívül – az a freudi megfigyelés, miszerint a nők gyakran az anyához hasonló partnert választanak maguknak. Az anyához hasonló partner választásában meglátásunk szerint ott rejlik az anyai animus archetípusa. A két nagy elméletalkotó nyomdokain járva, egy lépcsőfokkal lejjebb merészkedve a tudattalan mélységeibe, kapcsolatot fedezhetünk fel gondolataik között. Illusztrációképpen álljon itt egy példa: Éva, a 30 éves, egy gyermekes családanya, az egyik pszichoterápiás ülésen a következőképpen jellemezte férjét: „A férjem, apám és bátyám ötvözete. Benne úgy érzem megtaláltam az igazit.” Elméletünkben és téziseinkben következően a fiúgyermekben manifeszt szinten érvényesülhet az anyai animus hatása.

Hasonlóval találkozhatunk Az istenhegyi székely leány-ban: Szendile a mese végén, a Ribarccal is „ötvöződő” Adorjának nyújtja oda a kezét.

Bízunk benne, hogy kutatásaink eredményei meggyőzték az Olvasót arról, hogy a mesék világa, mint Ariadne fonala, segítségünkre lehet az emberi lélek titokzatos labirintusainak felfedezésében. A jobb, biztonságosabb világ létrejöttéhez – Jung megfogalmazása szerint – csakis lényünk természetének mélyebb megértése vezethet. Reméljük, hogy ehhez jelen disszertációnk is hozzájárult.

Távlati kutatási célunk mind a kilenc fejlődési szakasz mélyinterjúk és kérdőívek segítségével történő kontrollvizsgálata.

A disszertációban – a téma kifejtéséhez – elemzett mondák, illetve mesék:

Az istenhegyi székely leány; A jószívű árva lány; A kis habléány; A kis Vadrózsa; A tihanyi kecskekörmök; A tojás meg a gyémánt; Agamemnon és gyermekei (Elektra); Az okos lány; Gyöngyike; Hófehérke; Mese a Naplányáról; Szamárbőr; Mese a két testvérről; Szóló szőlő, mosolygó alma, csengő barack; Világszép Ilonka

9. „AZ ISTENHEGYI SZÉKELY LEÁNY” C. MESE RÖVID ISMERTETÉSE

Az istenhegyi székely leány c. mese a tatárjárás idején játszódik, Erdélyben, Aranyosszéken, az istenhegyi várban. A történetet egy mondaszerű leírás előzi meg, az istenhegyi vár közelében húzódó Tordai hasadékok keletkezéséről.

A mesében szereplő aranyosszéki tordai várat, Aranyosszék és Istenhegy várának ura, Ziharfuó Atyás Mózes menti meg bátorságával, erejével, varázslatos tudományával, léleklátó képességével, amelyek mögött nem táltosság és boszorkányosság húzódik, hanem jó megfigyelő képesség, kiváló érzékelő és intuitív funkció.

Atyás Mózes hősiessen védte birtokát a betolakodóktól, mégis Aranyosszék határa állandó támadásoknak volt kitéve a szomszédos uraktól. „Egy éjszakán azután kettényílt az egész hegylanc. Az osztoztató mennyei bíróság olyan igazságos volt, hogy egyik fele jobbra, a másik balra távozott. Középtűt maradt az irtóztató mélység, mérföldnyi hosszúságban.”

Atyás Mózes mégsem érezte Istenhegy jövőjét biztonságban. „Ekkor találta ki Mózes uram legesinosabb praktikáját: elhitette az egész világgal, hogy őnéki két lánya van. Egyiket hítták Lónának, a másikat pedig Szendilének. A valóságban egy lánya volt, akit Ilonának kereszteltek. Nem lévén fiú-ivadéka, hanem csak egy leánykája maradván, midőn felesége meghalt, úgy okoskodott magában, hogy egyetlen leányából nevel kettőt: egy szelidet, kedveset, aki a jóakarókat oda vonzza, s egy villongó, harcoló, uralkodót, amely az ellenséget elriasztja – Istenhegy várát megvédi.”

„Olyan jól tudta játszani kettős szerepét a Ziharfuó leánya, hogy senki nem jött arra a gyanúra, hogy ez a két testvér talán egy lehetne. Szendile szerény volt, szemérmes, gyöngéd, szemeit mindig lesütve hordta, gondozta a szegényeket, látogatta a betegeket. Lóna hatalmas, délceg termetű, villámló, igazságosztó, fekete szemekkel, akire ránézett, azt sem tudta, élő-e vagy halott. Maga is tudott löni, vágni, gerelyt hajigálni.”

Az atyai áldás és átok alól csak akkor szabadulhat fel a férfi és női archetípusra hasított lány, akkor válhat önmagává, „ha akad olyan derék legény, akibe Szendile beleszeret, akinek karjára és lelki erejére rábízhatja magát” – olvashatjuk a mesében.

A mese első felében a cselekmény két szálon fut. Atyás Mózes halála után Lóna hősiessen védte a várat a szomszédos uraktól, többek között Vasfeő Ribarctól is, aki a végén beleszeret. Lóna ereje, bátorsága, intellektuális funkciói erősödnek és kiteljesednek a vadászat közbeni hőstetteiben, de különösen a nyers fizikai és érzéki erőket képviselő Vasfeő Ribarccal folytatott harcaiban.

Szendile a fentiekkel párhuzamosan ismerkedik meg Adorjánnal, a pásztorfiúval, akivel egymásba szeretnek. Szendile és Adorján titokban egy forrásnál találkozgatnak, ahol Adorján hőstetteiről mesél, amelyeket erdőkben és titkos barlangokban szerzett. Adorjánt Szendile szerelmes szemei védik és kísérik, amíg az erdők mélyén, a „tudattalan rengetegében” vadászik. A Szendile által nyújtott érzelmi biztonságban indul el Adorján tudattalan világának meghódítására.

A mese második fele a tatárok támadásáról szól. A tatár-veszély idején Lóna is megismerkedik Adorjással. Mindenki a várba húzódik az ellenség elől. Adorján Lónánál szolgál, Szendile kezéért: többek között leszál a kút mélyére is, hogy az annak vizét elnyelő sárkánnyal megküzdjön, s ez által újra víz fakadhasson a kútból.

Adorján később a tatárokkal való küzdelemben mutatja be hősiességét: holtán tettette magát az Aranyos vízen végigúszva áttör a tatárok gyűrűjén, és segítséget kér a szomszédos várúrtól, Ribarttól. Így a tatárok elleni harcban mindegyik szereplő összefog, még Atyás Mózes szelleme is megjelenik a végső győzelem előtt, vihar és istennyila alakjában. A harc végén a tatár kán delejes tudományú rabszolgánője, Hisszala szinte a szellemvilágból előkerült titokzatos nő lép a színre, hogy a még megmaradt tatár sereggel együtt, önmagát feláldozva, eltűnjék a tordai hasadékbán.

A győzelem után Lóna felajánlja szerelmét Adorjának, aki azt visszautasítja. Lóna ekkor leveszi fegyveres övét és pikkelyes kebelpáncélját, mely alatt az a búzavirág színű öltözet volt, amelyben őt Adorján megszerette. Majd odasimult Adorjánhoz és azt mondta: „Lónára nincs szükség többé, mert férfi jött a házhoz, akit a kard méltóbban megillet. Lónát nem látod soha többé.”

10. A DISSZERTÁCIÓ TÉMAKÖRÉBEN KÉSZÜLT PUBLIKÁCIÓK

Könyvfejezetek:

- ANTALFAI M. (2003). A sport, a táplálkozás és lelki fejlődés kölcsönhatásai serdülőkorban. In: Sport és táplálkozás. Mit, miért, mikor, tanácsok tinédzser sportolóknak. Komárom Megyei Sportszövetségek Szövetsége Kiadó 2003.
- ANTALFAI M. (2003). „A kis vadrózsa” – a női személyiségfejlődés a mesében. In: A meseszöveg változatai (Bálint Péter szerk.) Didakt Kiadó 2003.
- ANTALFAI M. (2005). Az elvárásokra épülő szülői szeretet, mint az agresszió melegágya. In: Az erőszak ne legyen az életforma része! Partnerek vagyunk a gyermekbántalmazás megelőzésében. (Megjelenés alatt)
- ANTALFAI M. (2005). A család és a társadalom kapcsolata a lelki egészség és a devianciák tükrében. In: A nevelés szerepe a bűnözés megelőzésében. *Civil Bűnmegelőzés Országos Konferenciái tanulmánykötet* (Megjelenés alatt)

Tanulmányok:

- ANTALFAI M. (1997). A kollektív tudat és a női-férfi archetípus kölcsönhatásának elemzése - „Az istenhegyi székely leány” című magyar népmesében. *Pszichoterápia VI.* 1997. 3/3. 185-189.
- ANTALFAI M. (1998). A pszichoterápia bioetikai kérdései személyiségfejlődésünk transzcendentális aspektusának tükrében. *Magyar Bioetikai Szemle*, 1998. 4. sz.
- ANTALFAI M. (1992). A nő személyiségfejlődésének elemzése a magyar népmesék tükrében. *Pszichoterápia VIII.*, 1999. 2. sz.
- ANTALFAI M. (2001). „Nem ijed meg a saját árnyékától”. A perszóna és az árnyék szerepe a pánik-jelenségek létrejöttében, az identitásváltás és személyiségfejlődés megközelítéséből. *Pszichoterápia*. X. 2001. 6. szám.
- ANTALFAI M. (2002). Árnyékaink árnyékai: serdülő lányok *Hófehérke-komplexusa*. *Pszichoterápia*. XI. 2002. 4. szám

Előadások és absztraktok:

- ANTALFAI M. (2002). Az „Amerikai Elektra” című O’Neill-dráma családdinamikája – a bűn és az agresszió másodgenerációs hatásai. MPT V. Nemzeti Kongresszus, 2002. márc. 20-22, Budapest
- ANTALFAI M. (2004). Hófehérke-komplexus a serdülőkori anya-lány kapcsolatban. Pszinapszis 2004, VIII. Budapesti Pszichológiai Napok 2004. márc. 5-7., Budapest
- ANTALFAI M. (2004). „Tengerek anyja, mennyek királynője”. Anyós-meny komplexus Ámor és Psziché mítoszában. C.G. Jung Komplex Pszichoterápiás Egyesület Tudományos Konferenciája, 2004. nov. 5-6., Budapest
- ANTALFAI M. (2005). A női személyiségfejlődéshez kötődő komplexusok a mesék tükrében. MPT XII. Jubileumi Vándorgyűlés, 2005. jan. 26-29., Budapest

Korábbi tanulmányok:

- ANTALFAI M. (1988). A kényszerbetegség vizsgálata rögeszmés-kényszeres betegek komplex pszichoterápiájának elemzésével, ELTE, *Bölcsészdoktori disszertáció*.
- ANTALFAI M. (1990) Három kényszerneurotikus beteg eklektikus pszichoterápiájának ismertetése. I. *Psychiatria Hungarica* V. évf. 1990. 3. sz.
- ANTALFAI M. (1990) Három kényszerneurotikus beteg eklektikus pszichoterápiájának ismertetése. II. *Psychiatria Hungarica* V. évf. 1990. 4. sz.

11. HIVATKOZÁSOK

- BADOUD, F. (1996): Du bon côté du mur. (A fal jó oldalán) La Vouivre Cahiers de psychologie analytique, Vol 6/1996 Theme: Clivage. pp. 69-82.
- BERNÁTH L., SOLYMOSI K. (szerk.) (1997): Fejlődéslektan olvasókönyv. Tertia Kiadó. Bp.
- BERNE, E. (1997): Sorskönyv. Az emberi játszmák folytatása. Háttér Kiadó. Budapest.
- BOLEN, S. (1997): Bennünk élő istennők. Studium Effektive.
- BUSS, D. M. (1995): Evolúciós pszichológia: új paradigma a pszichológia tudománya számára. In: PLÉH Cs., CSÁNYI V., BEREZKEI T. (2001). Lélek és evolúció. Az evolúciós szemlélet és a pszichológia. Osiris. Budapest.
- COLE, M., COLE, R. S. (1997) Fejlődéslektan. Budapest, Osiris.
- DIECKMANN, H. (1968): Märchen und Träume als Helfer des Menschen. Verlag Adolf Bonz Stuttgart.
- VON FRANZ, M-L (1998a): Az árnyék és a gonosz a mesében. Európa Könyvkiadó. Bp.
- FREUD, S. (1993b): A nőiség. In: FREUD, (1993a) : A lélekelemzés legújabb eredményei. Könyvjelező Kiadó. Nyíregyháza., pp. 125-153.
- GEDO, J. E. (1993): Beyond Interpretation. Toward a revised theory for psychoanalysis. Revised edition. Hillsdale. The Analytic Press.
- GOULD, R. L. (1978): Transformations: Growth and change in adult life. New York, Simon and Schuster.
- GREENFIELD, B. (1985): The archetypal masculine: its manifestation in myth and its significance for women. In: SAMUELS, A. (Ed.) The father. Contemporary Jungian perspectives. London, Free Association Books. Pp. 187-210.
- HAVIGHURST, R. J. (1967): Developmental tasks and education. New York, David McKay.
- HÉJJAS ISTVÁN: Buddha és a részecskegyorsító. Édesvíz Kiadó. Bp. 2004., 106.
- ISLER, G. (1996): Die Sagen vom Wilden Jäger und von der Wilden Jagd im Alpengebiet. Eine psychologische Annäherung, In: *Jungiana*, Verlag Stiftung für Jung'sche Psychologie Küsnacht.
- JUNG, C. G. (1993d): Aión. Akadémia Kiadó. Bp.
- JUNG, C. G. (2003): A szellem jelensége a művészetben és a tudományban. Scolar Kiadó, Budapest.
- KAST, V. (1990): Die Dynamik der Symbole. Deutscher Taschenbuch Verlag. München.
- LEVINSON, D. J., LEVINSON, J. D. (1996): Life periods of the women. Alfred A. Knopf, New York.
- NEUMANN, E. (1980): Das Kind. Struktur und Dynamik der werdenden Persönlichkeit. Bonz, Fellbach. 1980.
- SANTROCK, J. W. (1983): Life Span Development. Wm. C. Brown Communication. Brown and Beuchnard Publishers, Iowa, USA.
- STERN, D. N. (1985): The interpersonal world of the infant: A view from psychoanalysis and developmental psychology. New York. Basic Books.
- STEVENS, A. (1982): Archetype. A natural history of the self. Routledge and Kegan Paul Ltd. London.
- SUPER, C. M. (1981): Behavioural development in infancy. In: R. H. MUNROE, R. L. MUNROE, & B. B. WHITING (Eds.): Handbook of crosscultural human development. New York, Garland.
- TÉNYI T: (1995): A pszichoanalitikus pszichológia új korszaka. A Self-szerveződés elmélete. *Pszichoterápia*, decemberi sz., 407-422. o.
- TÉNYI T: (1999): Pszichoanalitikus fejlődéslektan. *Pszichoterápia*, májusi sz., 189-201. o.
- WOLFF, T. (1959): Studien zu C. G. Jungs Psychologie. Rhein-Verlag. Zürich.